

## ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олена Галинська

У статті представлено основні джерела лінгвокультурної інформації українських і англійських інтертекстуальних фразеологізмів. Розглянуто мотиви й сюжети аломотивів формування їх образного значення, запозичені з кодів культури (природного, харчового, артефактного та ін.), спільні та специфічні для обох порівнюваних мов.

**Ключові слова:** інтертекстуальний фразеологізм, лінгвокультурна інформація, мотив, код культури.

В статье представлены основные источники лингвокультурологической информации украинских и английских интертекстуальных фразеологизмов. Рассмотрены мотивы и сюжеты аломотивов формирования их образного значения, заимствованные из кодов культуры (природного, пищевого, артефактного и др.), общие и специфические для двух сопоставляемых языков.

**Ключевые слова:** интертекстуальный фразеологизм, лингвокультурологическая информация, мотив, код культуры.

The article deals with the analysis of the main sources of linguistic and cultural information of Ukrainian and English intertextual phraseologisms. Common and specific motives and alomotives of their figurative meaning taken from the cultural codes (natural, food, artefactual) have been described.

**Key words:** intertextual phraseologism, linguistic and cultural information, motive, cultural code.

Лінгвокультурний аспект наукових студій передбачає вивчення результатів впливу на мовну систему звичаїв, обрядів, вірувань, побуту, загальної культури й менталітету етносу. Передусім це стосується процесів номінацій, окремих шарів лексики, пареміології, народної фразеології. Дослідження входять у русло проблеми взаємозв'язку мови і культури загалом тоді, коли йдеться про властивість мовних знаків кодувати і зберігати в собі пам'ять про "порядок культури" (за Р. Бартом), про культурні коди, передані і накопичені установки культури, які розпізнаються або несвідомо відтворюються лінгвокультурою.

Фразеологічні одиниці (далі – ФО) як особливі вербальні знаки культури вносять до комунікативного процесу цілий світ смислів, особливу образність, виразність, експресивність, аксіологічність, що ґрунтуються на

комплексі почуттів, уявлень народу, інтерсеміотичних сценаріях культури певного етносу, адже деякі звороти є “уламками” інших текстів: міфів, пісень, казок, байок та ін. [5, с. 12]. У фразеологічний склад мови вбудовано програму адресованості різних типів інформації, що представляє колективного узагальненого адресата, який транслює цю інформацію наступним поколінням, ідентифікуючи їхню етносвідомість і культуру [там само, с. 12–13].

Мета статті полягає у виявленні джерел мотивації лінгвокультурної інформації інтертекстуальних фразеологізмів в англійській та українській мовах і спільних мотивів, запозичених із кодів культури.

Фразеологічні знаки в своєму образному значенні містять культурну інформацію і транслюють культурні смисли, стереотипні уявлення. Культурна інформація – це інформація про світ, що закріпилася у символічній формі, тобто має лінгвокультурну маркованість [2, с. 9]. Її зміст можна визначити завдяки суб’єктивно-наївному світосприйняттю носія певної традиції, що має етнічне, культурне, соціальне підґрунтя. Культурну інформацію О. Селіванова визначає як сукупність культурно-маркованих знань та уявлень носіїв певної культури, репрезентована в мовних одиницях, текстах, формах комунікативної поведінки, різних семіотичних системах [ЛЕ, с. 318].

Національно-культурна специфіка внутрішнього контексту ФО можлива за наявності в їхньому складі різних кодів: соматичних, зоонімних, фітонімних, артефактних тощо, а також завдяки розумінню тієї лінгвокультурної інформації, яка закладена в мотивуванні фразеологізму, тобто підтексті, образності, семантиці.

Отже, при дослідженні лінгвокультурної інформації фразеологізмів у двох мовах необхідно, по-перше, реконструювати культурні смисли та джерела цієї інформації, визначити їх мотиваційну основу, яка виявляється через взаємодію соціальних, культурних, історичних, релігійних, міфологічних

чинників, що сприяють розумінню цих одиниць представниками одного соціуму, по-третє, у разі набуття цими знаками міжкультурного характеру, вони стають символами інших етнокультур.

Розглядаючи фразеологізм як згорнутий текст, готовий до вживання як *текст у тексті* (В. Телія), як один із різновидів інтертекстів із властивою їм лінгвокультурною інформацією, що закладена в мотивуванні фразеологізму, тобто в його образності, семантиці, на його позначення використовуємо термін *інтертекстуальний фразеологізм*.

Отже, лінгвокультурна інформація інтертекстуальних фразеологізмів закладена в їх мотивації [2; 3] – психоментальній операції реконструкції джерел їх образності, закодована в символіці різних інтертекстуальних кодів. Джерелами лінгвокультурної інформації є звичаї, традиції, обряди, побут, історико-суспільні джерела, Біблія, християнство, література, фольклор, міфологія, антична спадщина, тобто екстралінгвальні фактори, які впливають на розуміння символіки інтертекстуальних фразеологізмів представниками різних етносів. Такі джерела, як історичні події і суспільні явища (історико-суспільні), звичаї, традиції, обряди, вірування, література, фольклор відносимо до *інтракультурних*, а Біблію, християнство, міфологію і античну спадщину – до *міжкультурних* джерел.

Виявлені у кожній з мов джерела лінгвокультурної інформації досліджуваних одиниць дали змогу реконструювати мотиви формування їх образного значення. Основними мотивами в українській і англійській мовах є *достаток, бідність, щастя, здоров'я, страх, небезпека, смерть, дурість, врода, одруження* та ін. Розглянемо декілька прикладів.

Так, **мотив “достаток”** з аломотивами ‘життя в достатку’ (укр. *[і] хліб і до хліба; жити (собі) та (і) хліб жувати; як вареник у маслі; живе як галушка в маслі; медові та молочні ріки*; англ. *to have one's bread buttered for life; to bring home the bacon; the land flowing with milk and honey*), ‘заможного життя’ (укр. *молочні ріки і киселеві (масляні) береги*; англ. *to eat the bread of*

*luxury; to have one's cake baked* реалізується переважно за допомогою **харчового коду** культури. Цей мотив запозичений з історико-суспільного життя етносів і біблійних джерел. У кожній українській родині хліб колись був найпершим годувальником, він був святиною, символом добробуту, гостинності, здоров'я, багатства [4]. Достаток або скрута обов'язково пов'язувались із хлібом: *[і] хліб і до хліба* “необхідні засоби для існування; достаток”; *їсти хліб* “мати все необхідне для життя”; *їсти сухий хліб* “жити у нестатках, бідності, нужді”; *жити (собі) та (і) хліб жувати* “вести нормальний, матеріально забезпечений спосіб життя”; *перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на сіль, на квас)* “бідувати, терпіти нестатки” [СФУМ, с. 745; 282; 489]. Особливості виготовлення різних хлібних виробів пов'язані з тістом, з якого виготовляли вареники та галушки, які вважаються символами традиційної української кухні, що відобразилося у фразеології. В англійській фразеології ми зафіксували набагато менше ФО, пов'язаних з хлібом. Можна припустити, що для англійців очевидно хліб не має такої виразної символіки, як для українців.

Поширеним у англійців є вираз *to bring home the bacon* “достатньо заробляти для утримання себе та родини; бути успішним у чомусь”. Одна з двох версій походження ідіоми розповідає про зв'язок з *Dunmow Flitch* (flitch – засолений копчений свинячий бік). Шматком бекону нагороджували англійське подружжя, яке покійно стояло на колінах перед церквою у Грейт Данмоу, Есексі, і присягалось, що впродовж року і одного дня вони не сваритимуться. І такий *bacon* отримати було нелегко. З 1224 по 1772 роки цих нагород було лише вісім. І дотепер подібна традиція проводиться кожні чотири роки [DIO, с. 13]. Деякі джерела вказують на іншу етимологію цього виразу. Його пов'язують із веселим видом спорту, популярного на сільських ярмарках, де учасники намагаються спіймати свиню, змащену жиром. Переможець в нагороду отримує цю свиню, таким чином успішно *brings home the bacon* (досл. “приносить додому бекон”).

**Мотив “бідність”** представлений у досліджуваних мовах *харчовим, артефактним, тілесним кодами* та відображає історико-суспільне життя українського й англійського народів (укр. *перебиватися з хліба (з юшки) на воду (на сіль, на квас); їсти сухий хліб; ходити з торбами*; англ. *living from hand to mouth; (to live) on shoestring; to sit on penniless bench; to live on beans*). Так, наприклад, в основі сюжету внутрішньомовного англійського інтертекстуального фразеологізму *living from hand to mouth* лежить суспільне життя Англії XVI століття: високий рівень безробіття як наслідок війн попередніх років, бідність, бродяжництво. Бідняків називали тими, хто живе “з руки й до рота”, бо голод змушував їх одразу з’їдати всю милостиню, яку подавали, не залишаючи на завтрашній день [DIO, с. 148]. Скрутне матеріальне становище асоціюється з сидінням на “безгрошовій лавці” – *to sit on the Penniless bench* (раніше на лавках біля церкви сиділи саме нужденні люди. В українській культурі бідність асоціюється з хлібом і водою як найпростішим харчем – *перебиватися з хліба на воду* [СФУМ, с. 489].

**Мотив “небезпека”** (англ. *between two fires; to fall into the fire one started; between the devil and the blue sea*; укр. *між двох вогнів; гратися з вогнем; як вогню [боятися]; з вогню [та] в полум’я; тримати камінь за пазухою*), пов’язаний зі стихіями, що виступають аломотивом ‘випробування’ і сягають давнього міфічного осмислення вогню і води як випробувальних стихій (укр. *пройти вогонь і воду*; англ. *to go through fire and water; a baptism of fire*). Цей мотив у двох мовах реалізується за допомогою *природного коду*. Існує припущення, що в основі фразеологізму *між двох вогнів* лежить звичай, який панував у тюркських і монгольських ханів. Щоб потрапити до них у стан, треба було пройти між двох очищувальних вогнів [7, с. 336]. Проте існування цієї ФО у кількох мовах (рос. *между двух огней*, нім. *zwischen zwei Feuern*, англ. *between two fires*) свідчить швидше про її метафоричну природу. Вогнем видавалася усіяка небезпека, і потрапити, опинитися *між*

двох вогнів було те саме, що для англійця потрапити *between the devil and the blue (deep) sea* (між дияволом і глибоким синім морем) [АУФС, с. 126].

Англійський фразеологізм *a baptism of fire* “суворе випробування” первісно означала ‘мучеництво’ в ті часи, коли християн живцем спалювали живцем на вогні за їхню віру. Згодом вираз набув дещо іншого відтінку значення за часів Наполеона III, який відправив свого 14-річного сина на франко-пруську війну й писав дружині, що їхній син “отримав своє хрещення вогнем” [DIO, с. 18].

**Мотив “глиняної людини”** (укр. *з однієї глини зліплений*; англ. *lump of clay; feet of clay*), який запозичений з Біблії, відсилає до розповіді у Старому Заповіті про створення людини із землі: “І створив Господь Бог людину з порошку земного”, також представлений **природним кодом**. Мотив “земляної” або “глиняної” людини представлений також у слов’янському фольклорі, усних розповідях і легендах, які повторюють біблійний текст або ж розвивають його часто досить своєрідно. За однією з легенд, Бог спочатку зліпив Адама з тіста, але його з’їв собака, тоді Бог виліпив Адама з глини. За іншим переказом, Бог зліпив чоловіка з землі, а жінку – з тіста й поклав підсушитися, архангелу Михаїлу наказав їх стерегти. Той стеріг, а потім відволікся, прибіг собака і з’їв жінку. Такий образ – ‘людина з тіста’ – представлений фразеологізмами *з одного тіста*; *з іншого тіста*; *з м’якого тіста*. А за давньою українською міфологією, першу жінку було виліплено із золотої глини. Її ім’я – Слава, і послана вона була славити богів, мала призначення народжувати дітей і стати берегинею людського роду.

Суто українськими є мотиви *гріх*, *передбачування долі*, *душевний стан*.

**Мотив “гріх”** (*ветхий Адам*; *смертний гріх*; *грішна душа*; *брати гріх на душу*) узгоджується з релігійними уявленнями про *гріх душі*, про *смертний гріх* і запозичений із **духовного коду**. У християнстві є погляд на людину як на грішну істоту, бо ж кожній людині властиво грішити, *впадати в гріх*, що пов’язане з першородним гріхом. З переліку гріхів, що визначені в

богословських трактатах, до інтертекстуального сюжету *брати гріх на душу* мають відношення гріх вчинку і гріх вільний. Перший передбачає, що людина робить те, що заборонено, другий, – що людина усвідомлено чинить протизаконно. Образ гріха в християнстві пов'язаний зі спокутою провини. Компонент *на душу* вказує на уявлення про душу людини як про її “друге я” (alter ego), що бере відповідальність за вчинки людини.

**Мотив “передбачування долі”** (як у воду дивитися) [СФУМ, с. 199] сягає народної культури з її обрядами і запозичений із *природного коду*. Цей сюжет пов'язують із обрядом гадання на воді: згідно з уявленнями, той, хто його проводить, глянувши у посуд з водою, може побачити те, що вже відбувалось у минулому або станеться в майбутньому. Згадаймо російські казки з подібними образами чарівного люстерка, блюдця з дзеркальною поверхнею, по якому котиться яблучко і т. ін. В образі фразеологізму таким магічним або чарівним засобом виступає вода, яка завдяки своїй властивості відображати світ ототожнюється з дзеркалом.

Таким чином, основними джерелами лінгвокультурної інформації англійських і українських інтертекстуальних фразеологізмів є інтракультурні: історико-суспільні, традиції, звичаї, обряди, література, фольклор і міжкультурні: Біблія, християнство, міфологія, антична спадщина. Виявлено подібності й відмінності в символіці, уявленнях обох етносів, спільні та відмінні мотиви й аломотиви лінгвокультурної інформації зіставляваних інтертекстуальних фразеологізмів, запозичені з різних кодів культури. Перспективи подальших наукових досліджень зорієнтовані на нові аспекти вивчення інтертекстуальної фразеології у зіставному аспекті.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Роланд Барт [пер. с фр.] [сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 616 с.

2. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура : Этнолингвистические исследования / Елена Львовна Березович. – М. : “Индрик”, 2007. – 600 с. (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).
3. Заваринська І. Ф. Лінгвокультурна інформація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Заваринська Ірина Федорівна. – Рівне, 2009. – 215 с.
4. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Назаренко Олена Володимирівна. – Дніпропетровськ, 2001. – 192 с.
5. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : [монографія] / Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

#### СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. АУФС – Англо-український фразеологічний словник [уклад. К. Т. Баранцев]. – К. : Знання, 2005. – 1056 с.
2. ЛЕ – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
3. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
4. DIO – Dictionary of Idioms and Their Origins [ed. by Linda & Roger Flavell]. – L. : Kyle Cathie Limited, 2006. – 343 p.